

KOSSUTH-KÉPEK XX. SZÁZADI IRODALMUNKBAN

UTASI CSABA

A nemzet emlékezetében intenzíven élő történeti személyiségek nemigen alkalmasak arra, hogy irodalmi művek meggyőző szereplőivé váljanak. Mint-hogy az író általában kerülni kívánja az életrajzi próza szokványos megoldásait, szabadon válogat a rendelkezésre álló tények közt, s koncepciójának megfelelően olyan portrét rajzol választott hősről, amely kisebb-nagyobb mértékben elüt a történeti kutatások eredményeként róla megalkotható képtől. Ha viszont e „csapda” elkerülése céljából az eszményítő szájhagyomány mellett marad, legfeljebb néhány újabb vonást kölcsönözhet annak a sztereotip szobornak, amelyet nagygyűlések buzgó szónokai szoktak fölmutatni az egybeverődő tömeg előtt. Ennek ellenére az igazán kimagasló történeti személyiségek mégis utat törnek maguknak az irodalom felé, hiszen egy-egy sorsfordító pillanat vagy időszak megragadása nélkülük csaknem lehetetlen. Közéjük tartozik természetesen Kossuth Lajos is, akinek alakja több múlt századi írónk képzeletét foglalkoztatta. A róla (is) szóló művek közül ezúttal háromra vetnék pillantást.

(*A prekonceptió hatalma*) A harmincas években Móricz Zsigmond parasztszemlélete gyökeresen megváltozik. Miután megismerkedik Papp Mihálynak, tiszaháti rokonának életével, ráeszmél, hogy új úton kell indulnia. „Hirtelen elmúltak a fantázia játékból, a terméketlen és legtöbbször meddő ábrándozásokból született írások” – vallja meg, majd hozzáfűzi: „Itt megjelent előttem egy darab élet. Vágy támadt bennem, hogy megismerjem, megértsem és lerögzítsem ezt az életet, amely voltaképpen az egész magyar világnak leghűbb és legbiztosabb, ezeréves alapja: egy paraszt élete.”¹ Nyomban hozzá is fog *A boldog ember* írásához, pontosan érzékeltetve mindazokat a lehúzó, gúzsba kötő körülményeket, amelyek a századvégi és korabeli tiszaháti pa-

rasztságot társadalom alatti helyzetbe taszították. A megkezdett sort néhány évvel később a *Betyárral* folytatja, amely romantikus és naturalista eszközök elegyítésével úgyszintén a századvégi parasztság kiszolgáltatottságát állítja középpontba, majd elkészül az *Árvácskával* is, ezzel a különös vádirattal, „ahol már nincsenek vádlottak, százados törvények végzik őrlő munkájukat, százados mérgezetség érleli gyümölcsét, már senki sem felelős, sem fent, sem lent, sem talán az égben sem”.²

A harmincas években Móricz Zsigmond tehát mind határozottabban a szegényparasztság felé fordul, ugyanakkor azonban esztétikai eszmélkedése is változik. Meggyőződésévé lesz, hogy igazi értékek csakis népi gyökerekből sarjadhatnak. Ez okból *Magvető* című antológiájából kihagyja pl. Madáchot, Kiss Józsefet és Szép Ernőt, Szabolcska Mihályt viszont szerepelteti, mert úgy találja, hogy az előbbiekkal szemben közel áll a magyar szellemiséghez. *A magyar eposz* című esszéjében³ talán ennél is tovább megy. Itt már nemcsak az író származását, hanem témáinak tösgyökeres népi karakterét is alapvetően fontosnak tartja. Fájjalja, hogy Arany János az igazi „népi hős”, a „molnárlegényből lett fővezér és főúr” Kinizsi helyett Toldi mellett döntött, aki az „oligarchia korcsa”-ként „semmit sem tudott adni a nemzeti öntudatnak”. Élet és irodalom relációi tehát megbomlottak Móricz gondolkodásában, az élet, a népi élet abszolút értékévé vált számára, amiről esszéjének néhány további kitétele is tanúskodik. „Rákóczi csak az iskolák által megcsinált epikai alak: de a kuruc szegénylegény az élet hőse” – szögezi le, hogy aztán a „magyar epikai galéria” számbavételének ebben a szakaszában hasonlóképp vessen árnyékot Kossuthra is: „Kossuth Lajos szintén kizárólag az intelligencia által nagyra növesztett fényfolt. A népnek legföljebb a szegénylegény, aki vándorolni mén.”

Valójában ugyanezt a nézőpontot kísérli meg érvényesíteni a trilógiának tervezett Rózsa Sándor-regények második kötetében is. A *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét*, mint ismeretes, 1848-ban játszódik, s meggyőződéséhez híven Móricz „alulnézetből” kívánja láttatni az eseményeket. „A magyar revolúciót, a magyar dicsőséges forradalmat két név hajtotta végre: Petőfi Sándor, meg Rózsa Sándor” – közli tehát csaknem axiomatikusan, meghökentető elképzelését azonban nem tudja hitelt érdemlően realizálni. Egyrészt Rózsa Sándort igyekezete ellenére sem tudja a forradalom középpontjába emelni, másrészt viszont a forradalomnak a betyár perspektívájától idegen főszereplőit elhanyagolja, olyannyira, hogy azok a regényben „csupán egy-egy anekdota szűkös cselekményét vonzzák, bábok inkább, marionettek, mintsem sokoldalúan jellemzett alakok”.⁴

Kossuth Lajos esetében hatványozottan így van. Amikor 1848 márciusában a független, önálló minisztérium ügyében a Burgban jár, s a derék bécsiek úgy

találják, hogy „oly szép szavakat használ, mint Schiller Frigyes”, s a „hangja jobban gyújt, mint Beethoven minden muzsikája”, Móricz szükségesnek látja megjegyezni, hogy „Kossuth itt látnok volt, de nem a szabadság védője és a forradalmak apostola”. Államférfi csupán, aki a „végrehajítás irányonvonalai által” korlátozta magát. Később, amikor a Titelen gyülekező szeb seregek már Szegedet veszélyeztetik, Kossuth „örökre feledhetetlen beszéd”-et tart a városbelieknek. A beszédet Móricz rekonstruálja, de oly módon, hogy léptenyomon szerzői kommentárokkal szakítja meg. Alighanem túlzás azt állítani, hogy ezzel az eljárással „mint számítóan színészkedő szónokot”⁵ mutatja be Kossuthot. Az azonban mégis vitathatatlan, hogy a beszéd és a szerzői kommentárok kollízióban vannak egymással, azt a benyomást keltve, hogy Móricz itt is látszat és valóság szembeállításával próbálja problematikussá tenni Kossuth alakját. Vagy gondoljunk arra az úgyszintén szegedi epizódra, amikor Rózsa Sándor vagy száznyolcvan betyár élén a szabadságharc zászlaja alá vonul. Kossuth egykedvűen nézi őket az ablakból, ki se megy az erkélyre, nem kívánja maga elé őket: „Már hallotta a szegedi urak véleményét, hogy ők csak felkötve szeretik a betyárt. Epizód ez, Szeged maga tízezer embert ad a hazának. Ez meg csak százötven–kétszáz lehet.” Ezt a csaknem cinikus közönyt semmi sem igazolhatja, még ha nem tévesztjük is szem elől, hogy Móricz épp ebben az epizódban s épp Kossuth elutasító viselkedése révén kívánta Rózsa Sándort a szabadságharcra való meghasonlás útján elindítani. Nem, mert korábban maga Kossuth ad amnesztiát a betyárnak, s bízza meg Jókait, hogy sürgősen vigye meg neki a hírt. Számít rá tehát, a vészhelyzetben azonban, amikor minden emberre szükség volna, elnéz fölötte.

Félreértés ne essék, nem azért halvány és zavart keltő Móricz Kossuth-képe, mert hiányoznak róla az eszményítés árnyalatai. Ismeretes, hogy Kossuth a negyvenes évek elején még merőben konzervatív nézeteket vallott, nagy hévvel védve a vármegye rendi formáját, hogy 48–49-ben több téves döntést hozott, nem ismerve föl pl. a megoldatlan kisebbségi kérdés súlyát, s csak az emigrációban jutott az eszmei letisztulásnak arra a fokára, ahol sokan mindig is látni szerették volna. Móriczot azonban Kossuth eszmélkedésének alakulástörténete nemigen foglalkoztatja, s így a regényalak végül is az abszolút értékű népi életről kialakított prekoncepciójának áldozata lesz.

(*Legendák közelében*) Az 1953-ban írt *Fákylángban* Illyés Gyula már főszereplőként lépteti föl Kossuthot, mégpedig azzal a Görgeyvel szembeállítva, aki Vörösmarty Mihály emlékezetes átkozódó verse után „emberöltőkön át programja volt a gyűlöletnek, az istentagadó nemzeti keserűségnek, okozója annak, ha a pipaszár eldugult, vagy megbukott a függetlenségi követ”.⁶ Ez a végsőkig lehatárolt Görgey, akinek helye nyilván a dantei pokol legalján volna, ellenlábasként természetszerűleg a közvéleményben és a népdalokban élő

gáncstalan Kossuthot feltételezi, már-már eszményi kiindulópontot kínálva valamely szocialista realista mű megalkotásához. Illyésnek azonban érthetően esze ágába se jut, hogy a Rákosi-diktatúra sivárnál is sivárabb körülményei között angyalok és ördögök harcát örökítse meg – a rendszer híveinek örömére.⁷ Ellenkezőleg: ahol csak teheti, kikezdi és ellenpontozza mindazokat a közhelyeket, melyek a két alakhoz társultak az idők folyamán.

A darab jórészt 1849. augusztus 10-én, három nappal Világos előtt játszódik. A második felvonásnak csaknem egészét kitevő szópárbaj épp ezért a szabadságharc sorsának kérdése körül folyik. Kossuth kezdettől fogva a harc folytatása mellett kardoskodik. Érzelmektől hevülve bizonygatja, hogy nincs minden veszve. Előbb a gerillaháború lehetőségét villantja föl. „Ide-oda cikázva saját földünkön” kihúzzhatjuk a zord időt, sugallja, majd azt fejtegeti, hogy a háborút tán át kellene dobni a határon, levonulni a Pó-alföldre, s Radetzky magyar ezredeit megnyerve az ügynek – diadalmasan hazatérni. Miután efféle tervei Görgey ellenvetésein rendre megtörnek, a csodákban való hitét nyomatékosítja, s Thermopülaira hivatkozva az „alkotó halál”, a teremtő pusztulás gondolatát veti föl, hisz „egész nemzetünkkel meghalni nem is volna szenvedés tán”. Érzelmektől túlfűtött fantasztnak mutatkozik tehát, aki eszméiért a végsőkig elmenne. Vele szemben Görgey nem tud eltekinteni az általa közletről ismert hadihelyzettől. Megújulón hangsúlyozza, hogy a kontinens két legerősebb nagyhatalmával harcolva nem lehet lázsképek után futni, hogy kaszásokra vagy „igék teremtette katonák”-ra nem lehet támaszkodni, hogy a „háború fő tényezője a matematika”, hogy nem „piaci deszkákon járunk aktori meg hasonló szerepet játszva, hanem a véres földön”, ahol a retorikai fennköltségnek, a „lélekgyújtás”-nak immár nincs helye. Görgey magatartását tehát józan, hideg tényisztelet határozza meg, s így kettejük tusája kizár minden kompromisszumot. S mert kizár, fölöttébb furcsa, hogy a dráma Kossuthja – percekkel azután, hogy fővezérré nevezte ki – így minősíti monológjában az éppen távozott Görgeyt: „De csak katona volt, hazafi már nem tudott lenni. Összetévesztette a seregét a nemzettel. Zsoldos! Eljátszotta játékát, a történelem ilyen picinyre nyomja össze.” Kossuthnak ezek a „jövő”-ből érkező szavai teljes mértékben célt tévesztenek. Hiszen ha tudta, hogy kivel áll szemben, miért nevezte ki fővezérnek? Tán csak nem azért, kajánkodhatnánk, hogy a felelősség áthárításával a történelmi bűnbak szerepét ossza ki Görgeynek? S ha csakugyan így volt, mire kellene gondolnunk? Mindenesetre Illyés ezt a szakadékat gondosan elkerüli.

Ettől függetlenül a két szereplő disputája csaknem azonos nagyságrendű erők összecsapásáról tanúskodik. A „szív meg a kar”, az „eszme meg a tett” küzdelme ez, s maga Kossuth is ismételten kiemeli, hogy kettejüket egy munka elvégzésére szemelte ki a történelem, s ha összefognának, „egy új, egy szabad-

ságszerető Napóleon feladatát” végezhetnék el. Illyést tehát voltaképp ugyanaz a megfontolás vezérli, mint a *Tündérkert* Móricz Zsigmondját évtizedekkel korábban. Ott Báthory és Bethlen Gábor oppozíciója egyebek közt azt is érzékeltette, hogy ha kettejük legjobb alkati sajátságai egy emberben egyesülhettek volna, a tündérkert álma alkalmasint megvalósul. Illyésnél azonban az egymással küzdő erők kiegyenlítése végső fokon mégiscsak látszólagos, dramaturgiai funkciójú csupán, ami a második felvonás egy-egy mozzanatából szépen kitetszik. Míg Görgey hiúságát mélyen sérti, hogy a fővezérség kapcsán Mészáros, Dembinszky és Bem neve is fölmerült, s nem egy gesztusából arra következtethetünk, hogy a hatalmat magáért a hatalomért kívánja megragadni, addig Kossuth patetikus hazaszeretetését föltétlen altruizmus hatja át. „A hatalom koszorúja nekem töviskorona” – fakad ki egy helyütt, mintegy előre sejtetve, hogy Illyés utóbb merre fogja kibillenteni a mérleg nyelvét.

Erre az *Utójáték*ban kerül sor, ahol a töviskorona dicsfenné változik. Bő harminc év telt el a szabadságharc bukása után, amikor egy nyár végi napon a turini remetét felkeresi otthonában Józsa, aki a fegyverletételt megelőző válságos napokban éjt nappallá téve szolgálta őt Aradon. Illyés úgy intézi a dolgot, kissé olcsó fogásnak látszik ez, hogy a látogatás során a házigazda s vendége ne ismerjen egymásra. Erre egyrészt azért van szüksége, hogy a magyar népet szimbolizáló Józsa feszélytelenül beszélhessen múlttról és jelenről, másrészt pedig azért, hogy a legvégül mégiscsak bekövetkező egymásra ismerés jól ülő poénként hathasson. Józsa meséje nyomán, melyet Kossuth csak ritkán tör meg, kiderül, hogy Görgey csakugyan rongy ember. S miközben definitíve rákerül az árulók mocskos gúnyája, Kossuth alakja egyre inkább felmagasztosul. Az előítéletek, a legendák világába érkezünk tehát, pontosan oda, ahonnan Illyés, legalább részben, távolodni próbált a súlyos érveket és ellenérveket fölvonultató második felvonásban.

(*A legendák ellensúlyozása*) Érdekes módon Németh László úgyszintén az ötvenes évek első felében írta meg *Az árulót*, amely már címével sejteti, hogy az Illyés felvetette kérdéseket Görgey felől fogja kiélezeni. S csakugyan, már a dráma expozíciója Klagenfurtba vezet, ahol Görgey a császár kegyelméből száműzetésének napjait tölti, nem sokkal a fegyverletétel után. Csaknem egymásnak adva a kilincset, magyarországi látogatók keresik föl, s a társalgások középpontjába rövid úton újra meg újra az árulás kerül. Azokat a hazulról érkező pletykákat, melyek szerint a fegyverletételért kapott kincseken ül, s állandó gyorsfutár jár közte és a pétervári Téli Palota közt, fanyar iróniával utasítja el, amikor azonban híret hozzák, hogy a bajtársait, akik alatta harcoltak, kivégezték, megrendül, s a maga számára is létfontosságúvá válik, hogy áruló volt-e vagy sem. Innentől fogva vendégeivel megosztott reflexióiban mind gyakrabban hangzik el Kossuth neve. Mivel a végső igazságok igen távol

állnak tőle, Kossuth szerepére és jelentőségére sem tud egyoldalúan tekinteni. Bár a viddini levélben Kossuth „eltaposta”, a volt kormányzó erényeit és hibáit mindig egyszerre kívánja szem előtt tartani. „Legtündöklőbb elméjű ember”-nek tartja, aki azonban nem maradt ki a „nagy légvár csináló nemzeti tehetségből”, sőt, „lángelméje ebben is fölülmulta a legfeszélytelenebb képzelmű halandókat”. Akárha Goethének azt az aforizmáját parafrázeálná, amely szerint a zseni abban különbözik a mindennapi halandótól, hogy nagyobbak az erényei, de a hibái is, Kossuthnak a szabadságharc alatt hozott téves döntéseit „erényei túlsúlyából” magyarázza. Szemléletének ambivalenciáját még az olyan kényes kérdések tekintetében is megőrzi, amilyen pl. az, hogy hazudik-e Kossuth. Hazudik, persze hogy hazudik, bizonygatja, de „ezt nem úgy kell érteni, hogy nem hiszi azt, amit mond. Ő úgy hazudik, mint az asszonyok, akikben az érzelem elborítja az elmét, s tényként állítják, amit kívánnak, s képzeletük ugyane hatásra, mint emlékezet működik”. Emiatt az ösztönös érzelmi beállítottság miatt nem tudhatjuk, mint ahogy nyilván maga Kossuth sem tudja, hogy „mit miért tett, miben hitt, s miben tette a hitet”.

Németh László Görgeyje azonban nemcsak Kossuthot próbálja kritikus tárgyilagossággal szemlélni, hanem önmagát is. Amikor István öccse afelől faggatja, mi volt Kossuth „morál fölé helyezett” zsenije előtt, megvallja, hogy bizony „akadékoskodó árnyék” csupán, amelytől tartani kell. Eszébe jutott az esze, s attól fogva Kossuthban nem látott mást, csak az eszteleniséget. Hadügyminiszterként megfordult a fejében, hogy elszigeteli, kiszorítja a seregből Kossuth híveit, őt magát pedig elfogatja. Öccse helyeslő közbeszólására azonban nem kis önkritikával így folytatja: „Szörnyű lett volna . . . Ez is irtózatos . . . de az még irtózatosabb lett volna. Akkor láttam volna meg . . . milyen vacogó kis dolog a történelemben az ész. A nemzet egy éjszaka alatt kihűlt volna alattam.” Ez a józan nyitottság képesíti Görgeyt arra, hogy ma is megfontolandó választ adjon a kérdésre, miért is kellett árulóvá válnia a közvélemény szemében: ha a „magyar olyan nagy, mint az angol, vagy olyan karakteres, mint a holland vagy a svájci – a Világos utáni csapásban találta volna meg feltámadásához a serkentést. Annak a népnek azonban, amely az ellenállásra csak úgy volt képes, hogy az én barátom (Kossuth ti. – U. Cs.) legyőzhetetlenségéről s a világkonstellációk gyors kedvezéséről meggyőzte: az bukásában csak úgy őrizheti meg önérzetét, ha tovább hisz ebben a legyőzhetetlenségben. S ezért kell Görgey Artúrnak árulónak lenni.” Találó meglátás: a közelmúltban magunk is tapasztalhattuk, hogy a mitikus nemzettudat pontosan így működik.

Mindazonáltal önként adódik a kérdés, mi képesíti Görgeyt arra, hogy mintegy madártávlatból szemlélje a csak tegnap megtörténteket. Annyira megrendült volna, hogy akarva-akaratlan evangéliumi mindent megértés kerítette hatalmába háborgó bensőjét? Véletlenül sem. Felülemelkedését az

igazságról való gondolkodása biztosítja. Már az István öccsével folytatott beszélgetés során arra hívja föl a figyelmet, hogy az „igazság nagyon bonyolult dolog”, „nem jó túlságosan cirógatni: visszarúg, mint a makrancos ló”. Később viszont, most már tréfálkozás nélkül, így szól volt adjutánsához: „S az igazság szürke, sokágú, nem olyan rikító, mutatós, egyszerű, mint a hazugság. Hogy megint egy görgeyzmust mondjak, a hazugság sokkal jobban hasonlít az igazsághoz, s ahhoz, amit az emberek az igazságtól várnak, mint maga az igazság.” Görgey tehát tisztában van a virtuális, teljes mértékben el nem érhető igazság természetével, ám ennek ellenére meggyőződése, hogy földerítéséről lemondani nem szabad, hisz a lemondás az értelem elsötétülését eredményezné. Egyet kell tehát értenünk azzal az irodalomtörténeti megfigyeléssel, miszerint *Az áruló* Görgeyje a megszokás ellen lázad, amely „jobban szereti az illúziót, mint a valóságot, eltussolja a hatalom, a történelem tévedéseit-bűneit, mert úgy véli, ha felszínre kerülnek: megrendül a nemzet önbizalma; s közben a nemzeti önbizalmat éppen a valóság tényeinek tagadásával roncsolja szét”.⁸

Ez azonban csak az érem egyik oldala. Ha ugyanis valaki fölismeri a sokágú, viszonylagos, nemegyszer közhelyekkel, tévhitekkel, legendákkal elfedett igazság kutatásának jelentőségét, okvetlenül el fog zárkózni minden olyan közéleti szereptől, amely a sokágú igazság háttérbe szorulásának nem mindennapi kockázatával jár. Esetünkben ez azt is jelenti persze, hogy ha Kossuth a fentebbi „görgeyzmus” jegyében eszmélkedett volna, korántsem valószínű, hogy ma születése bicentenáriumának megünneplésére készülődhetnénk.

JEGYZETEK

- ¹ Móricz Zsigmond: *A boldog ember*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974. 8.
- ² Halász Gábor: *Változatok egy népdalra*. In: *Tiltakozó nemzedék*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1981. 679–680.
- ³ Móricz Zsigmond: *Tanulmányok I.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. 958–960.
- ⁴ Ungvári Tamás észrevétele a *Rózsa Sándor* utószavában. Budapest, Magyar Helikon, 1959. 781.
- ⁵ Nagy Péter: *Móricz Zsigmond*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975. 526.
- ⁶ Krúdy Gyula: *Görgey, a visegrádi remete*. In: *A XIX. század víziútkáryái*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986. 113.
- ⁷ Ennek ellenére a műnek Zolnay Vilmos személyében mégis akadt kritikusa, aki a darab zárójelenete kapcsán a sanda időszerűsítés eszközához folyamodott: „Már csaknem a mát: a szeretett vezetője köré gyülekező dolgozó népet idézi.” – Közli Szabó B. István *A mérleg nyelve* című recepciótörténeti dolgozatában. In: *Illyés Gyula*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1972. 125.
- ⁸ Sándor Iván: *Németh László üdvтана*. Budapest, Gondolat, 1981. 210.